

Mennyire ludas Matyi? – Interpretációs kérdések Fazekas Mihály *Lúdas Matyi* című művében

A magyar felvilágosodás irodalmának az egyik ma is legelevenebben élő és hatást gyakorló alkotása Fazekas Mihály sok feldolgozást megért műve, a *Lúdas Matyi*. Már a XIX. században, nem sokkal megjelenése után nagy számban jelent meg a történet a ponyvairodalomban és színpadi művekben, majd mintegy kétszáz évvel később a rajzfilm- és filmadaptációk által vált közhírtté.

Azonban a kortárs irodalomkritika a közelmúltban rámutatott a populárisnak tekinthető kánon bizonyos műveinek, így például a *Lúdas Matyi* értelmezésének alapvető problematikájára, miszerint ezen szövegek értelmezési horizontját épp a szerteágazó hagyományozódás szűkítette, sőt akár az eredeti befogadást is visszajára fordította. A nagy számban terjedő populáris átiratok több helyen módosítottak a szöveg fontos csomópontjain, ezen felül az előző század ideológiai korlátoltsága sem engedte meg a *Lúdas Matyi* többsíkú, komplexebb interpretációját.

Az így megkövesedett jelentéstartamot írja felül tanulmányában először Szilágyi Márton,¹ majd az ő nyomán Mészáros György² és Borbély Szilárd³ is különböző medrekbe tereli a szöveg Fazekas korabeli és mai befogadásának lehetséges módozatait. Az újraolvasási kísérletek érdekessége, hogy ugyan merőben eltérő érvek mentén, de szinte ugyanazokra a kulcspontokra tapintanak rá, valamint hasonló végkövetkeztetésre jutnak: a címszereplőt leemelik a népi hős

---

¹ Szilágyi M.: Kegyelem és erőszak: Fazekas Mihály *Lúdas Matyi*-ja. *Alföld* (2002/7) 41–57. A továbbiakban a következő cím szerint fogok hivatkozni:
[<http://epa.oszk.hu/00000/00002/00075/szilagyi.html> – 2013. máj. 25.]

² Mészáros Gy.: Beavatás, liminalitás és struktúra: Fazekas Mihály *Lúdas Matyi*-jának újraolvasása. *Irodalomtörténeti Közlemények* (2007) 202–209.

³ Borbély Sz.: Debre és Döbrö: Jegyzések és említések a *Lúdas Matyi* olvasásához. In: Csörsz Rumen I. et al. (szerk.): *Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*. Budapest 2009. 180–187; illetve Borbély két további írása, amelyekre az aktuálisan tárgyalt helyeken hivatkozom.

hamis piedesztáljáról, egyúttal a tipikusan ellenhősként megjelenített Döbrögi karakterében fedezik fel a szöveg központi kérdéseinek megtestesítőjét.

Ennek megfelelően dolgozatom célja, hogy a különböző interpretációkat mintegy egymáshoz közelítve a korábbi észrevételeket finomítsam, valamint további bizonyítékokat hozzak annak tükrében, hogy vajon a XIX. századi olvasó miképp fogadhatta be a *Lúdas Matyit*, illetve valóban ellentmondásosnak érezhette-e, ahogy éppen a címszereplő szorul háttérbe a mű végére. A hermeneutikai szemléletmód mellett a mű hatását jegyző dokumentumok és nyelvtörténeti adatok segítettek munkámban.

Az elmúlt években több tanulmány is kiemelkedő eredményeket ért el abban, hogy valamilyen módon lehántsa a *Lúdas Matyiról* az évszázadok alatt rárakódott egysíkú értelmezéseket. Az újraolvasók sorát nyitó Szilágyi elemzése során hívja fel a figyelmet arra, hogy „a Fazekas Mihály-i mű nem a populáris regiszterbe tartozik; ahhoz, hogy oda legyen beilleszthető, valamiféleképpen változtatni kellett rajta.”⁴ Ezt bizonyítja többek között az is, hogy egy átirat sem tartja meg tisztán a befejezést. Ebből következően a kijelentés magába foglalja a ’népiesség jegyében írt’ jelző cáfolatát is, hiszen ahogy Borbély is kiemeli, még nyelvezete sem tipikusan „népi”, hanem „egy alternatív művelt köznyelv, lehetséges irodalmi nyelvhasználat alkalmazása.”⁵

Az új elemzésekben hasonlóan központi kérdés a *Lúdas Matyi* műfajisága. A hagyomány szerint elbeszélő költeményként aposztrofálják, ám a modern tanulmányokban nem találkozni ilyen meghatározással. A fogódzó a Phaedrustól vett mottó, amely felütésként az állatmesék tradícióját idézi meg – azonban ez valamilyen tanulság levonását feltételezné a mű végén, ami hiányzik⁶ (bár egy 1830-as szövegű változat végére mégis odakerül egy összegzés, kitöltve a mottóból következő, érezhető hiányt).⁷ Borbély mindezt továbbgondolva „funkciója szerint felnőtt közönség számára készült példázatnak (...), retorikai megformáltsága alapján pedig tanító parabolának”⁸ tekinti a művet. Némileg módosít az állásponton Mészáros, amikor értelmezésében a szöveget meseként kezeli, ezzel bevonva a beavatás-elméleti nézőpontot is.⁹ Azt viszont könnyű belátni, hogy a század egyik divatos műfaja, a pitavalként ismert, német

---

⁴ Szilágyi (2002).

⁵ Borbély (2009: 184).

⁶ Szilágyi (2002).

⁷ Kozocsa S.: A *Lúdas Matyi*-kiadások története. Magyar könyvszemle (1938) 123–130.

⁸ Borbély (2009: 180).

⁹ Mészáros (2007: 203).

nyelvterületen is rendkívül népszerű bűnügyi történettípus erőteljesen hathatott Fazekasra a mű megírásakor.¹⁰ Mivel a műfaj jellegzetessége, hogy „egy-egy nevezetes gonosztevő életének krónikás részletezésére épült”, valamint „a főhőst familiáris módon, becenevén vagy ragadványnevén emlegették”,¹¹ könnyen párhuzamba állítható a *Lúdas Matyi*val. Világosan látszik, hogy a leegyszerűsített hagyományos definícióval szemben milyen műfaji sokszínűség mutatkozik meg a szövegben.

Abban mindhárom fentebb említett szerző közös álláspontot képvisel, miszerint Matyi pozitív népi hősként vagy a zsarnoki rendszert legyőző parasztfiúként való interpretálása komoly félreértés eredménye. Eltérőbbek viszont a vélemények a szöveg mozgatórugójának kérdésében, tehát hogy mitől cserélődhet fel a címszereplő és Döbrögi szerepköre, megítélése. Leginkább a *Lúdas Matyi* zárata lehet meghökkentő, hiszen nem ad nyugvópontot: amint megtörténik a harmadik verés, ezzel beteljesítve a bosszút, Matyi eltűnik, további sorsáról nem tudunk meg többet - viszont az utolsó levonást zárva előtérbe kerül Döbrögi jellemének és attitűdjének átalakulása.

A korban még élénken élő morális olvasat szemszögéből „a mű éppen Döbrögi megigazulásának jelzésével zárul.”¹² Döbrögi a bosszú hatására, a szövegben érzékletesen megjelenített¹³ bűnhődése során nem a pszichológiai, hanem az erkölcsi megjobbulás kényszerének alávetve érhetett el arra a pontra, melyben már „törvénytelenül nem bánt, hanem úgy ahogy illik, / Embertársaival”.¹⁴ Mészáros a jellemfejlődés központúságát azzal indokolja, hogy „Döbrögi pedig »szabályosan« végigfutja az (...) új struktúrába beépülés beavatási útját”,¹⁵ tehát beavatás-története teljes: a kiinduló állapotot felváltja az átmeneti szakasz (a háromszori verés mint rituális beavatás), míg végül a bosszú beteljesülésével beépülhet a megfelelő társadalmi-morális közegbe. Ezzel szemben Matyi, a kezdetben marginális karakter nem esik keresztül a folyamaton, épp ezért tűnik is el a harmadik verés után.

---

¹⁰ Borbély (2009: 185) is elfogadja Szilágyi megállapítását.

¹¹ Szilágyi (2002).

¹² Szilágyi (2002).

¹³ Tudniillik „míg Matyi bosszújának műve fokozatosan egyre kegyetlenebbnek (...) ábrázoltatik, addig Matyi megverésekor a leírás egyáltalán nem részletezi a bántalmazás fizikai hatását” Szilágyi (2002).

¹⁴ Fazekas M.: *Lúdas Matyi*. In: Julow V. (szerk.): *Fazekas Mihály összes művei*. Budapest 1982. 139–162.

¹⁵ Mészáros (2007: 208).

Mennyire ludas Matyi?

Interpretációs kérdések Fazekas Mihály Lúdas Matyi című művében

Egy másik megközelítés szerint viszont „a *Lúdas Matyi* tanítása a nyereszkeskedő, a piacot és a vásárt, vagyis a békés és nyugodt rendet felforgató erőnek a megjelenése ellen szól.”¹⁶ Borbély kiemeli tehát a piaci törvények hangsúlyos szerepét, Döbrögi karakterének átalakulását azonban szinte teljesen figyelmen kívül hagyja, ami az elmélet egy alapvető hiátusára hívhatja fel a figyelmünket: számításba sem veszi ugyanis azokat a szöveghelyeket, amelyek a földesúr törvénytelen, épp ezért társadalmilag helytelennek ítélt viselkedésére és annak megváltozására utalnak. Gondolhatunk itt például az első színrelépésére („Döbrögben vala hát ekkor vásár, a hatalmas / Döbrögi úr örökös jószágában, ki magáról / Azt tartotta, hogy ott neki a Felség se parancsol; / Amit akart a’ vólt törvény, s tetszése igazság.”¹⁷) vagy a korábban már idézett zárlatra, miszerint a bűnhődés után „törvénytelenül nem bánt”¹⁸ az emberekkel. Tehát semmiképp sem kezelhetjük Döbrögit pusztán „a nyers erőszak áldozataként”,¹⁹ mintha egy semleges értékítéllel felruházott karakterként indítaná útjára a szöveg (hiszen Borbély gondolatmenetéből erre következtethetnénk). Így ugyanis indokolatlan lenne a mű utolsó két sora is, ami feltételezi, hogy Döbrögi egy negatív magatartásformából jutott a három verés útján a megigazulás pozitív állapotába.

Alapvetően tehát megállapíthatjuk, hogy mindhárom modern szemlélet kitágítja a *Lúdas Matyi* értelmezési horizontját. Egyrészt rámutat annak műfaji sokszínűségére, valamint arra, hogy a szöveg egy pontja sem utal Matyi hősi mivoltára, nem enged meg semmiféle azonosulást vele, tehát a szoros olvasásból következő az eddig egyértelműen antihősnek vélt Döbrögi központúságát emelik ki.

Mészáros konklúzióját követve ha „a *Lúdas Matyi* – a címének mintegy ellentmondva – tehát olvasható úgy, mint Döbrögi útjának bemutatása, az ő beavatás-története”,²⁰ több kérdés is felmerülhet bennünk. Ha elfogadjuk a modern interpretációt, miszerint Döbrögi a mű főszereplője a jellemének változása révén, akkor miért kaphatta a fenti idézet szerint „mintegy ellentmondva” önmagának a *Lúdas Matyi* címet? A *Döbrögi* cím nem segítette volna talán jobban a korabeli olvasókat a megértésben, a parabolyszerűségből adódó tanító funkció nem érvényesülhetett volna még inkább? És ha odaillőbbnek találnánk ezt a

---

¹⁶ Borbély (2009: 187).

¹⁷ Fazekas (1982: 148), kiemelés R.A.

¹⁸ Fazekas (1982: 162), kiemelés R.A.

¹⁹ Borbély (2009: 183).

²⁰ Mészáros (2007: 207).

címlehetőséget, nem válna-e leegyszerűsítetté, sőt didaktikussá a feltűnően sokréti értelmezési skála?

A válasz épp ezért a Fazekas korabeli recepcióban, az akkori lehetséges értelmezésekben keresendő. Van-e arra utaló jel, hogy a látszólag paradox cím megzavarta a XIX. századi olvasókat? Ha nincs, következtethetünk-e arra, hogy a *Lúdas Matyi*-nak – mint címnek és címszereplőnek – több funkciója is lehetett? Találhatunk-e olyan nyelvtörténeti és recepciós nyomokat, amelyek utat mutatnának a cím beszélőnévként való értelmezéséhez, az interpretáció mikéntjéhez? Ennek alapján vajon milyen pozícióban képeződhet le Matyi figurája az olvasóban?

A továbbiakban tehát ezekre a kérdésekre keresem a választ a szöveg bizonyos helyei, a mű korabeli befogadásának módjáról tanúskodó dokumentumok, valamint nyelvtörténeti-etimológiai adatok alapján, illetve ezekből következően további interpretációs lehetőségeket mutatok be.

Köztudottan az első nyomtatott kiadás nem Fazekas nevéhez köthető: 1815-ben, tudta nélkül adta ki az 1804-ben született eredeti kézirat alapján Kerekes Ferenc.²¹ Két évvel később, miután Fazekas felfedte kilétét Kerekes előtt egy magánlevélben, újból kiadták, ezúttal az F. M. monogrammal ellátott szerzői előszóval együtt – viszont a kötetekben a mai napig benne maradt a „jámbor olvasóhoz” szóló előljáró beszéd, amelyet Kerekes írt az első kiadáshoz. Valójában ez az első olyan szövegemlék, amely a kor olvasójának reflexióiról tanúskodik, hiszen a kiadó ezzel megteremt egy olvasási nézőpontot, amely nagyban meghatározhatta a későbbi olvasók viszonyulását. Kijelöli a *Lúdas Matyi* elsődleges funkcióját, ami nem a tanításban, hanem a *szórakoztatásban* rejlik. Az előszó fikciója szerint úgy jutott hozzá, hogy „jó lesz rajta nevetni / Majd borozás közben”, ráadásul minden pozitív jelzője a gyönyörködtetés fogalomköréből származik, hiszen leginkább a formai különlegességek keltik fel figyelmét: „Be’ furcsán perdül”, írja a hétköznapi témához képest szokatlan időmértékes verselés kapcsán, majd kiemeli, mennyire tetszetős „Körmönfont magyaros szóllás formája” is. Ezen kívül felhívja a figyelmet a mű másik nagy erényére, a *közérthetőségre*: „még Marci kanász is, / Aki nagy Á-t se tanult soha, sokszor majd megütötte / A guta, úgy röhögött.” Kiemel azonban egyfajta másodlagos funkciót, az erkölcsi tanítást is „Döbrögi úrnak / Példátlan példás megjobbulásán”²² keresztül.

---

²¹ Kozocsa (1938: 123).

²² Fazekas (1982: 143).

Mennyire ludas Matyi?

Interpretációs kérdések Fazekas Mihály Lúdas Matyi című művében

Ezután Fazekas jócskán átdolgozhatta az eredeti szöveget az 1817-es, ma is etalonnak tekintett kiadáshoz képest. A szerző ekkori saját előszava már valamiféle tanulságra utal, amikor felteszi a „kinél az igazság?”²³ kérdést, amely szerint nem a szórakoztatás volt a szerzői intenció szerinti elsődleges cél. Viszont az előljáró beszéd még egy fontos kérdésre is választ adhat: azzal, hogy Kerekes nemcsak a *Lúdas Matyi* olvasatának szórakoztató, hanem tanító célzatát is kiemeli, arra is rámutat, hogy a befogadó valóban nem a címszereplővel, hanem Döbrögivel tudott a korban azonosulni - ez pedig nem jelenthetett zavart, hiszen könnyed olvasmányoknak titulálja a szöveget.

A korabeli recepció kevés fennmaradt emléke mégis azt mutatja, hogy leginkább egy – ugyan tanulságot hordozó, de főleg – a „*delectare*” jegyében írt alkotásként olvashatták. Ennek egyszerű magyarázata, hogy az első kiadással szinte egy időben kezdtek megjelenni a jobb-rosszabb másolatok mellett a ponyvafeldolgozások is. Valódi virágkorát tehát már szinte hamarabb élni kezdte, minthogy megismerhették volna az olvasók a mai értelemben vett *ultima manus* szerinti szöveget.²⁴ A ponyvairodalom egy olyan kifogyhatatlan forrást talált a *Lúdas Matyi*ban, amellyel hosszú évtizedeken keresztül tömegesen gyárthatta a betyárrá váló, vagy majd később akár tündérmesébe csöppenő Matyi kalandjait. Természetesen a nagy változtatások bizonyítják, hogy a kanonizált Fazekas-szöveg az 1817 óta ismert formában nem kerülhetett volna be a populáris regiszterbe.²⁵ Nem is maradt fenn olyan írásos emlék, amely az átdolgozott kiadás fogadtatását dokumentálná – minden ilyen emlék az első nyomtatott verzióra utal, míg a jóval későbbiek már inkább az átdolgozások révén utalnak rá.

Érdekes még a Fazekasról megemlékező írásokat is tanulmányoznunk. A két 1828-ban készült, nagyon hasonló nekrológban egyértelműen közös pont, hogy a *Magyar Füvészkönyvre* reflektálnak, mint Fazekas főművére²⁶ – a *Lúdas Matyit* csak futólag említik. Mintegy huszonnégy évvel később jelent meg egy hosszabb megemlékezés, amiben már kiemelik, hogy „Ő készítette a *Lúdas Matyi* cím alatt ösmeretes versezetet, melynél könnyebben, s tisztább magyarsággal folyót,

---

²³ Fazekas (1982: 145).

²⁴ „Még 1815-ben az első kiadás évében ponyvára került s ettől kezdve párhuzamosan ott is élte második, mondhatnánk igazi virágkorát.” Kozocsa (1938: 129).

²⁵ lásd: 4. jegyzet.

²⁶ Nekrológ a Tudományos Gyűjteményben (1828) In: Julow V. – Kéry L. (szerk.): Fazekas Mihály összes művei II. Budapest 1955. 272.

irodalmunk nem ösmer.”²⁷ Mint látszik, ugyan népszerű írás lehetett, de ezt nem erkölcsi tanításával érte el, hanem „elmésségével” és könnyed bravúrával.

Szintén még az 1815-ben kiadott változatra vonatkozik Kazinczy Ferenc olvasata is.²⁸ Kazinczy ismerte az 1804-es eredeti kéziratot is, azonban nem maradt annak nyoma, hogy erre bármilyen módon reagált volna. Ugyan allegorikus interpretációja független volt a szöveg eredeti kontextusától – mivel azt a nyelvújítás egy újabb ellene szóló pamfletjeként kezelte –, arra ismételtén rámutat, kivel azonosulhatott a korabeli befogadó: „Döbrögit saját magával, az őt megverő Lúdas Matyit pedig Pethe Ferencel, az állítólagos szerzővel azonosította.”²⁹ Így világos, hogy igen könnyű a veréseket elszenvető Döbrögi oldaláról értelmezni a művet, míg Matyi valamiféle fenyegető, bosszúálló karakterré válik – egyértelműen pejoratív értelemben.

A fentiek alapján világosan látszik, hogy semmilyen megértésbeli zavart nem okozott a korban az, hogy a címben Lúdas Matyi neve szerepel. Következtethetünk-e mindebből arra, hogy Matyi ragadványneve nem csupán a történet által nyert jelentést a befogadás során, hanem már önállóan, címként is beszélőnévként funkcionálhatott?

A *ludas* szó eredeti 'lúddal bíró'³⁰ jelentése igen gyorsan háttérbe szorulhatott, hiszen első írásos emlékeinkben, melyekben feltűnik a szó, már csakis átvitt értelemben használták. Így az 1517-ből fennmaradt előfordulásakor már 'esküszegő, hamisan esküvő' jelentéssel bírt,³¹ majd később, 1791-ben bővült mai 'csínytevésben részes' jelentésével,³² ezzel lassan elhalványítva a XVI. század óta élő értelmét.

A szó etimológiája ezeken túl viszonylag homályos, hiszen igen szorosan összefügg a kor népszokásaival és a büntetőjoggal. Annyi bizonyos, hogy „abban a középkori népszokásban gyökerezhetik, hogy az esküszegőket (...) többek között azzal is sújtották, hogy döglött ludat (vagy ludat ábrázoló szégyentáblát) akasztottak a nyakukba.”³³ Az állatok nyakba akasztása, mint a megszégyenítés

²⁷ Megemlékezés néhai Fazekas Mihályról (1850) In: *Julow-Kéry* (1955: 272).

²⁸ *Szilágyi* (2002).

²⁹ *Szilágyi* (2002), kiemelés R.A.

³⁰ *Réthei Prikkel M.*: *Ludas. Magyar nyelv* (1912) 159.

³¹ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II.* Ed. Benkő L. Budapest 1970. 798. (a továbbiakban TESz.)

³² *Etimológiai szótár.* Ed. Zaicz G. Budapest 2006. 479.

³³ TESz. (1970: 798).

Mennyire ludas Matyi?

Interpretációs kérdések Fazekas Mihály Lúdas Matyi című művében

eszköze, nagyon is gyakori volt a kor Európájában, például a régi német városokban is,³⁴ és a magyarországi népszokás is jól dokumentált.³⁵

Természetesen a megszégyenítés velejárója a verbális megalázás is – épp ezért tekinthetjük kulcsfontosságú nyomnak a *ludas* szó megbélyegző funkcióját. A 'ludasnak lenni valamiben' kifejezés nagy valószínűséggel a lúdlopásban bűnösök kapcsán került be a nyelvhasználatba, majd idővel már akkor is használták, ha az illető bármilyen lopásban, bűnben részes volt. Erre a nyelvi becsmérlésre példa az 1788-1790 környékéről származó nyelvemlékünk is: „minket Lud lopo Tolvajok(na)k mondani után út felen (...) *Ludas Baloghok(na)k* kiáltazni, amellet adtával teremttével káromolni nem iszonyodtanak sok izben.”³⁶ Itt nemcsak a szó lúdlopással való kapcsolata látszik, hanem a megszégyenítés folyamata (káromlás) és a *ludas* ragadványnévként való alkalmazása is.

Kertész hasonló szófejtés során arra a következtetésre jut, miszerint a *ludas* ilyen szóhasználata és néphagyományban való megjelenése „eredeti magyar szokásnak látszik, a mint hogy magyar földön született és csak itt élt a ludasnak latin neve, az aucarius is.”³⁷ Ezzel utal arra, hogy a népi használat mellett jogi műszóként is élt a nyelvben a *ludas* szó. Erre utal maga Fazekas Mihály is a negyedik levonás elején:

Hogy pedig ez nem más földön, hanem a mi hazánkban
Történt, a' bizonyos: megtetszik az akkori törvény-
Tévők gondjából, kik az ő csúfjára, örökre
Feljegyzék a nagy Törvénykönyvben, hogy az olyan
Rossz úton járó kutya fog, mint a mi Matyink vólt,
Lúdasnak neveződjön: ez hát nem pusztá találmány.³⁸

A ludasnak való nevezés, mint megbélyegzés, valóban nem „pusztá találmány” – még ha nem is Matyi tettei után kapta nevét a mítoszteremtő szándék ellenére –, ahogy Fazekas idefűzött jegyzete is árulkodik róla: „Lásd Werbőczy Tripart. II. Titt. 30.”. Werbőczy Hármaskönyvének adott címe alatt ugyanis „A hamis esküvők és hitszegők vagy úgynevezett «ludasok» büntetéséről” szóló törvény található, mely szerint „bármely hitszegőt és hamis esküvőt (kit

³⁴ Réthei (1912: 162).

³⁵ Például Réthei (1912: 160-161) is beszámol egy 1522-es oklevélről, melyben „az alperesek hamis vádaskodónak, következőkép ludasnak mondták a fölperest és azzal fenyegették, hogy ennek jeléül ludat kötnek a nyakára.”

³⁶ Erdélyi magyar szótörténeti tár VII. Ed. Szabó T. A. Budapest – Bukarest 1995. 1237.

³⁷ Kertész M.: Ludas. Magyar nyelv (1912) 108.

³⁸ Fazekas (1982: 159).

közönséges szóval *aucarius*nak vagy *lúdas*nak neveziünk) az Isten és emberek igaz törvénye szerint, keményen meg kell büntetnünk.”³⁹ A büntetés pedig valóban igen súlyos volt: amellet, hogy birtokjogától és ingóságaitól, valamint vádemelési jogától is megfosztják a ludasnak ítélt személyt, számkivetetté is válik. Ugyanis a külső megszégyenítés is helyet kapott a törvényben: tarka ruhát, kenderövet kellett hordania, illetve csak mezítláb és hajadonfótt járhatott.

A cikkely nyelvi oldalát megnézve láthatjuk, hogy a latin *aucarius* szóval etimológiailag is megegyező *ludas* jogi műszóként nyerte el ’esküszegő’ jelentését, és így is terjedt el a XVI. század során. Azt nem tudhatjuk pontosan meghatározni, milyen lehetett a tükörfordítás iránya⁴⁰ - főleg hogy a jogi műszó terjedésével egy időben élhetett a középkori népszokás, amelyet a lúdtolvajok megszégyenítésére kezdtek alkalmazni. Érdekes összefüggés lehet, hogy egy Arisztophanész-darabban szerepel egy szójáték, „mely szerint a hamisan esküvő nem Zeusra (τὸν Ζήνα), hanem a lúdra (τὸν χήνα) esküszik”, viszont nincsenek adataink arra nézve, hogy ehhez kapcsolódhatott-e a későbbi latin, majd magyar szó.⁴¹

Mindezek alapján nagy valószínűséggel „jogi műszóként sajátíthattuk el szomszédainktól”⁴², ami azt is megmagyarázza, a *ludas* miért nem a grammatikai szempontból elsődlegesnek tűnő ’lúddal bíró’ jelentésben terjedt el.

Megbizonyosodhattunk tehát arról, hogy a *ludas* egyértelműen negatív értelmű szóként volt használatos a törvénszegéssel való szoros kapcsolata miatt. Arról ugyan nincs pontos adatunk, milyen gyakorisággal fordulhatott elő ez a kifejezés, azonban feltételezhetjük, hogy Fazekas tisztában volt a szó aspektusaival, hiszen 1804-re még a ’csínytevésben részes’ jelentés is beépülhetett a *ludas* szemantikai mezőjébe.

Lúdas Matyi nevét tehát nagymértékben át kell értelmeznünk. Nem lehet véletlen ugyanis, hogy Fazekas épp egy olyan karaktert teremtett, akinek ragadványneve ilyen szintű negatív konnotációt rejt, ráadásul a történettel még vissza is vezeti azt a szó alapjelentéséhez – hiszen Matyi valóban *ludakat birtokol*, amikor elköveti azt a bűnt, ami miatt Döbrögi *ludasnak* bélyegzi. Így nemcsak bizonyos, hogy a cím egy beszélőnevet rejt, hanem az interpretációk további széles tárháza is megnyílik.

³⁹ Werbőczy I.: Hármaskönyv. Budapest 293.

⁴⁰ TESz. (1970: 798).

⁴¹ TESz. (1970: 798).

⁴² Réthei (1912: 163).

Mennyire ludas Matyi?

Interpretációs kérdések Fazekas Mihály Lúdas Matyi című művében

Egyrészt a beszélőnévi jellege miatt már a cím is egy parodisztikus, humoros elemnek tekinthető, hiszen a *ludas* etimológiáját felhasználva a cselekmény lefolyása során az olvasó megérti a kettősséget, ami pont az átvitt jelentés gyakorlati életbe való visszafordításából fakad (ezt bizonyítja a Kerekes-féle olvasat is). Másrészt további adalékot is ad ahhoz, hogy megértsük Matyi karakterének funkcióját abban a kontextusban, amelyben Döbrögi „megjobbúlása” az elsődleges.

A korábban említett tanulmányszerzők Matyit *eszközként* értelmezik – „Döbrögi büntetésének eszköze”,⁴³ valamint „az »eszköz-beavató«, akinek mint a *communitas* értékeit képviselő személynek kell vezetnie a beavatandó urat.”⁴⁴ Utóbbi interpretációs vonal indokolja meg, miért homályosul el Matyi sorsa a zárlatban. Emellett Mészáros beavatás-történeti értelmezése szerint csak félig válik Matyi beavatottá, ráadásul ez is paradox: hiszen pont „kivülállósága a normák nem-elfogadásával a benső struktúrát bontja meg” – de ahhoz, hogy megbontsa azt, félig beavatottá kell válnia. Épp ezért ugyan elmegy a városba, nyelveket tanul és világot is lát, de a társadalomba való beépülésének ilyen módja csupán azt szolgálja, hogy „következtesen végigvigye »megbontási feladatát«”.⁴⁵

Bosszúja beteljesítésével tehát ki is lép a megteremtett struktúrából, megmarad marginális karakternek, ezzel elősegítve Döbrögi beavatottá válását, amivel megerősödik az úr „patriarchális jellegű, jóságos, *atyai* képe.”⁴⁶ A bosszú tehát az „apa nélkül felnőtt kamasz lázadásaként is olvasható”: minta híján csupán a döbrögi vásárban találkozik Matyi azzal az alakkal, aki az apajogi rend városi szintű megtestesítője is egyben,⁴⁷ így az apákkal való leszámolás gesztusa Döbrögi karakterében csúcsosodhat ki. A morális rendszeren alapuló feudális norma megbillen ugyan ezzel a lázadással, de nem dől össze – Matyi „apjává fogadja Döbrögit az által, hogy legyőzi ugyan, de életben hagyja”, az pedig viszonzásul saját atyai kötelességeit hitelesíti újra azzal, hogy a rend szerint bánik embertársaival.⁴⁸

---

⁴³ Szilágyi (2002).

⁴⁴ Mészáros (2007: 208).

⁴⁵ Mészáros (2007: 205).

⁴⁶ Mészáros (2007: 208), kiemelés R.A.

⁴⁷ Borbély Sz.: A patriarchális ironiáról: A Lúdas Matyi újraolvasása (2013). Elérhető: [http://www.avorospostakocsi.hu/2013/01/07/a-patriarchalis-ironiarol-a-ludas-matyi-ujraolvasasa – 2013. máj. 25.]

⁴⁸ Borbély (2013).

Érezhető, hogy a fent említett eszközszerűségnek beszélőnévi értelemben másodlagos szerepe is van: ez pedig a *mitizálás* funkciója. Fazekas keretet teremt Matyi létezésének azzal, hogy a ludasokról szóló törvényt róla „neveztetí el”, igazolva a saját legendáját,⁴⁹ illetve a címszereplő kívülállósága tipikus jegye azoknak a népmesei, mitikus hősöknek, akik látszólagos negativitásukkal segítik a történetek főszereplőit, hogy kibontakozzanak. Mindez értelmezhető a pitaval és a magyar népmese hagyományait összeillesztő gesztusként, hiszen a ragadványnévvel jelzett gonosztevő történetét tökéletesen egyeztetí a hazai meséléssel: így helyezi a bünteteket elszenvedő Döbrögire a hangsúlyt, illetve beleépítí a tipikus mesei hármasságot és a bosszú megjelenését is. Mindeközben a címszereplő értékelése is más státuszba kerül, hiszen mitikus alakként neve mutat kulcsot az olvasónak, így a szöveg az alcímnek megfelelően *rege*, tehát *allegorikus olvasatot* kíván, ha nem éppen ironikusát is helyenként.⁵⁰

Ez az allegória pedig könnyen kirajzolódhat egyfajta *társadalomkritikai attitűd* segítségével, megadva a phaedrusi mottó által generált mesei hangnem tanulságát is. A címszereplő véglegesen eltűnik a színről, egykori jelenlétére csupán a régi, még inkább megerősödő rend helyreállása, valamint a morális társadalmi hagyományokat képviselő Döbrögi atyai szerepének újbóli legitimációja emlékeztet. Az elbeszélő távolságtartó hozzáállása⁵¹ a rövid zárásban oldódik fel. Míg Matyit és Döbrögit is negatív vonásokban bővelkedő alakoknak festi le a nyitányban és a mű során, egyben az általuk jelöl társadalmi felfogásokat is ütközteti (Matyi a felvilágosodás társadalmon kívüli szubjektumát, sőt a kapitalista világnézet előfutárát⁵² testesítheti meg, míg Döbrögi, még ha eleinte nem túl tökéletesen, de a hagyományok által szabályozott feudális közeget jelzi). Az ütközés azonban nem feltétlenül látványos oppozícióban bontakozik ki, hanem inkább az ironia eszközével⁵³, hiszen mindkét oldal gyengéire rámutat – ráadásul ha a kurta lezárás indítékait vizsgáljuk, könnyen ráérezhetünk, hogy az még ha békés idillel is kecsegtet, valójában könnyen adhat kritikus végkicsengést is a műnek. Hiszen ahogy Matyi „lóra kapott, s elment dolgára örökre”, Döbrögi pedig „jól is végezte világát”,⁵⁴ sokkal hangsúlyosabbá válik az addig lezajlott események epizodikussága, és mivel a mottó miatt várt tanulság is elmarad, az olvasó

---

⁴⁹ lásd: 39. jegyzet.

⁵⁰ Borbély (2013).

⁵¹ Borbély (2013).

⁵² Borbély Sz.: A Lúdas Matyi és az olvasás paranoiája. *Élet és Irodalom* (2010. február 26.) 13.

⁵³ Borbély (2013).

⁵⁴ Fazekas (1982: 162).

Mennyire ludas Matyi?

Interpretációs kérdések Fazekas Mihály Lúdas Matyi című művében

könnyen értelmezheti „cinkos összekacsintásként”⁵⁵ is a zárást. Fazekas, mint konzervatív debreceni cívis, távolságtartó, finom iróniával játszatja el hőseivel a levonásokat, hogy az utolsó sorokban (kis változással) visszajusson a kezdőponthoz. Matyi, habár már legendává nőve, de eltűnik a színről, ahogy a város szempontjából amúgy is láthatatlannak számított a mű kezdetén, Döbrögi pedig idilliben, de ugyanúgy uralja Döbrögöt, ahogy a mű elején tette. A társadalomkritikai olvasat felől tehát a mindent megkérdőjelező Matyi, így a felvilágosodás maga is csak – érdekes és talán szórakoztató – közzjáték, azonban az uralkodó rend végül a feudalizmus marad.

Más szempontból ez az allegorikus jelleg a szereplők funkcióit átható többletjelentésként is megjelenik. Maráczai ugyan még nem reflektál Szilágyi olvasatára, azonban rávilágít arra, hogy „a nemes statikus figurájával szemben Matyi alakja dinamikus, az ő lendülete, változásai viszik tovább a cselekményt.”⁵⁶ Ha ezt az adalékot összekapcsoljuk az eszközszerűséggel és a karakter mitikusságával, Matyi alakját könnyen párhuzamba állíthatjuk a fausti Mefisztóval.⁵⁷ Hozzá hasonlóan ugyanis ő is vélhető a tagadás szellemének: ellenszegül az otthoni szokásoknak (eleinte lustaságával, majd a libák vásárba vitelével, a protestáns etikával nem összeegyeztethetően),⁵⁸ és utána a vásári törvényeknek, így az uralkodó patriarchális világrendnek is (hiszen nemcsak hogy túl sokat kér a ludakért, de még tiszteletlen is – kupeckedése szembemegy a közmorállal), ahogy a bizonyos értelemben jogos büntetését sem képes elfogadni. A karakterek dinamikussága kétségtelen, hiszen ahogy Mefisztó útmutatása nélkül sem lépne Faust a jellemfejlődés útjára, Matyi háromszoros bosszúja nélkül sem változna meg Döbrögi személyisége. Tetteikkel mozgatják az eseményeket, mégis mitikusságuknak köszönhetően valamennyire kívül is állnak azokon, így a cél beteljesítésével megszűnnek eszköznek lenni, kilépnek a színről.

Ebből a szempontból nézve is még inkább bizonyosodik, hogy Matyi személyisége jóval árnyaltabban értendő, nem szorítható a jó-rossz terminusok végpontjaiba. Ez a dinamizmus és a megszokott rendet kibillentő magatartás mindenképp alappillére Lúdas Matyi karakterének, akár az apai rend ellen lázadó

---

⁵⁵ Borbély (2013).

⁵⁶ Maráczai O.: Olvasta-e Gérard Genette a Lúdas Matyit? Irodalomtörténeti Közlemények (2006) 70.

⁵⁷ A példa elsősorban szemléltető célzatú. Célja Matyi funkciójára párhuzamot mutatni, nem feltételezhető ennél szorosabb kapcsolat a két mű között.

⁵⁸ Borbély (2013).

kamaszként, akár egy új rend előfutáraként, akár a morális megigazulást elősegítőjeként interpretáljuk.

A kortárs recepcióra, így leginkább Szilágyi, Mészáros és Borbély tanulmányaira támaszkodva megkérdőjelezhetetlen, milyen félreértelmezéseket tartalmaz a még ma is köztudatban élő, a marxista kritika által formált értelmezés, miszerint Lúdas Matyi a mű protagonistájaként legyőzi a zsarnokságot, Döbrögi pedig a negatív ellenpólus szerepkörébe szorul. A szöveg szoros olvasásával, illetve a XIX. századi recepció áttekintésével világossá válik, hogy semmiképp sem ez lehetett az eredeti kontextus.

A recepció bizonyítékai szerint ugyanis leginkább egy olyan szórakoztató olvasmányt találtak a *Lúdas Matyi*-ben az egykori olvasók, amiben kizárólag Döbrögi karakterére irányulhatott a befogadók értelmezői figyelme. Az így felmerülő látszólagos ellentmondást, miszerint Döbrögi főhősi mivoltát a cím nem jelzi, hanem helyette épp Matyit emeli ki, könnyen eloszlatjuk. Egyrészt a korabeli befogadásról tanúskodó dokumentumok egyike szerint sem okozott problémát Döbrögi karakterének szemszögéből visszafejteni a mű üzenetét. Másfelől a nyelvtörténeti adatokat megvizsgálva a cím valóban felruházzható többletjelentéssel: a jogi szakkifejezésként terjedő, de a népi szokásokhoz is szorosan kapcsolódó *ludas* szó ugyanis a XIX. századi befogadó számára már annak átvitt jelentésében volt használatos, mint 'esküszegő', illetve 'csínytevésben részes'. Ennek megfelelően Matyi ragadványneve magától értetődően értelmezhető beszélőnévként, ráadásul azzal, hogy Fazekas a történetben valóban ludakat kapcsol a karakterhez, miközben a renddel való szembeszegülése miatt *ludassá* is válik, ez a beszélőnév nemcsak parodisztikus színezetű, de segíti a karakter funkciójának könnyebb megértését is. Ugyanis ezzel válik egyértelművé, hogyan képes Döbrögi „megjobbulásának” eszközeként, tehát elősegítőjeként működni, majd ennek befejeztével kilépni a cselekményből. Ezzel pedig egy mitikus, már-már mefisztói alak rajzolódik ki előttünk Lúdas Matyi személyében, aki dinamizmusával, marginalitásával és ellenszegülésével képes mozgásban tartani, sőt jobb útra téríteni a Döbrögi-féle uraságokat.

Dokumentumok hiányában nem tudhatjuk pontosan, az olvasók milyen szerepekkel ruházták fel a beszélőnevet, illetve milyen kontextusban értelmezték azt. Az előljáró beszéd tanúbizonysága szerint egy szórakoztató, ám tanulságot – még az explicit konklúzió híján is – tartalmazó szöveggént kezelték, melynek kulcspontja a hagyományokra támaszkodó morális rend újbóli legitimációja. Az ezt áthágó, szabályait megszegő „ludas” értelmezési horizontja a mai olvasó szemszögéből pedig még szélesebbé válik. Nem véletlen, hogy talán épp a

Mennyire ludas Matyi?

Interpretációs kérdések Fazekas Mihály Lúdas Matyi című művében

többsíkú interpretációs lehetőségeknek köszönhetően járhatott be a mű akkora utat, amely alatt minden szerző és minden kor megtalálhatta a maga jelentését és kulcskérdéseit.

Egy bizonyos: a *Lúdas Matyi* interpretációinak és további jelentések felfejtésének még koránt sincs vége.

IRODALOMJEGYZÉK

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II. Ed. Benkő L. Budapest 1970.

Borbély Sz.: A Lúdas Matyi és az olvasás paranoiája. *Élet és Irodalom* (2010. február 26.) 13.

Borbély Sz.: A patriarchális iróniáról: A Lúdas Matyi újraolvasása. (2013. január 7.) Elérhető:

[<http://www.avorospostakocsi.hu/2013/01/07/a-patriarchalis-ironiarol-a-ludas-matyij-ujraolvasasa> – 2013. máj. 25.]

Borbély Sz.: Debre és Döbrö: Jegyzések és említések a Lúdas Matyi olvasásához. In: Csörsz Rumen I. et al. (szerk.): *Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*. Budapest 2009. 180–187.

Erdélyi magyar szótörténeti tár VII. Ed. Szabó T. A. Budapest – Bukarest 1995.

Etimológiai szótár. Ed. Zaicz G. Budapest 2006.

Fazekas M.: Lúdas Matyi. In: Julow V. (szerk.): *Fazekas Mihály összes művei*. Budapest 1982. 139–162.

Julow V. – Kéry L. (szerk.): *Fazekas Mihály összes művei II.* Budapest 1955.

Kertész M.: Lúdas. *Magyar nyelv* (1912) 106–109.

Kozocsa S.: A Lúdas Matyi-kiadások története. *Magyar könyvszemle* (1938) 123–130.

Maráczai O.: Olvasta-e Gérard Genette a Lúdas Matyit? *Irodalomtörténeti Közlemények* (2006) 67–71.

Mészáros Gy.: Beavatás, liminalitás és struktúra: Fazekas Mihály Lúdas Matyijának újraolvasása. *Irodalomtörténeti Közlemények* (2007) 202–209.

Réthei Prikkel M.: Lúdas. *Magyar nyelv* (1912) 157–163.

Szilágyi M.: Kegyelem és erőszak: Fazekas Mihály Lúdas Matyija. *Alföld* (2002/7) 41–57. Elérhető:

[<http://epa.oszk.hu/00000/00002/00075/szilagyi.html> – 2013. máj. 25.]

Werbőczy I.: Hármaskönyv. Budapest.

ABSTRACT

Mihály Fazekas' well-known writing titled "Lúdas Matyi" (Mattie the Goose-boy) is one of the most determining and popular works of the Hungarian Enlightenment up to this day. The epic poem has a great tradition: it spread quickly not only in its own era from theatrical adaptations to trash literature, but also became organic part of the Hungarian pop culture with the help of movies and cartoons.

In the meantime the interpretational spectrum of "Lúdas Matyi" has transformed and changed. Nowadays we tend to find the message of the work in the wise and tricky peasant boy's victory over the tyrannous and evil lord of Döbrög, although in the age of Fazekas readers might have interpreted it differently. For that very reason, nowadays recent literateurs have read "Lúdas Matyi" again and highlighted the leaks and defects of traditional interpretation. Szilágyi (2002) states that Matyi is unequivocally not a folk-hero, meanwhile Döbrögi seems to be the real centre and hero of the story. Besides this, Mészáros (2007) suggests that the work, contradicting to the title, can be read as the story of Döbrögi.

The paradox of the title leads us to the conclusion that the hero's name in the title could be read as a telling name. The aim of my study is to present a modern way of interpretation in this new context, as well as to find the possible functions of the telling name in the 19th century. To corroborate my hypothesis I am using the contemporary documents witnessing the reception of Fazekas's age, furthermore I am searching for lingual proofs in the history of word 'ludas', too. At the end of the study, according to the proofs above, I am pointing out further possibilities of interpretation, therefore expanding again the spectrum of "Lúdas Matyi".